

МОНГОЛ УЛС ДАХЬ ХҮНИЙ ЭРХИЙН ТӨЛӨВ БАЙДЛЫН ТАЛААРХ ҮНДЭСНИЙ ИЛТГЭЛ

I. ТАНИЛЦУУЛГА

A. Ээлжит нэгдсэн хэлэлцүүлгийн талаарх Монгол Улсын байр суурь

1. Монгол Улс 1992 онд баталсан шинэ Үндсэн хуулиараа хүмүүнлэг иргэний ардчилсан нийгмийг цогцлуулан хөгжүүлэхийг эрхэм зорилгоо болгож хүний эрх, эрх чөлөөг жинхэнэ утгаар нь тунхагласан билээ. Өнгөрсөн 18 жилийн хугацаанд Монгол Улс хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалж, иргэн хүн эрхээ эдлэх улс төр, эрх зүйн орчныг бүрдүүлэхэд онцгой анхаарал хандуулсаар ирлээ. Энэ хүрээнд Монгол Улс гагцхүү үндэсний хэмжээнд төдийгүй олон улсын хамтын нийгэмлэгийн хүрээнд хүний эрх, эрх чөлөөний асуудлаар дуу хоолойгоо өргөж, дэлхийн ардчилсан улс гүрнүүдтэй хамтын ажиллагааг өргөжүүлэн хөгжүүлж байна.

2. Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага (цаашид “НҮБ” гэх)-ын гишүүн орны хувьд Монгол Улс тус байгууллагаас гаргасан хүний эрхийн хамгааллын талаарх шийдвэр, зөвлөмжийг талархан хүлээн авч, тэдгээрийг олон улсын хэмжээнд хамгаалж, хөхиүлэн дэмжих талаар идэвхитэй үйл ажиллагаа явуулж байна. Түүнчлэн Монгол Улс хүний эрхийн хамгааллын чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг үндэсний байгууллагуудыг бий болгох, тэдгээрийн чадавхийг бэхжүүлэх асуудлыг төрийн бодлогын хэмжээнд авч үздэг бөгөөд энэ хүрээнд Монгол Улсын Их Хурал (цаашид “УИХ” гэх)-ын 2003 оны 10 дугаар сарын 24-ний өдрийн 41 дүгээр тогтоолоор нийт 4 бүлэг 240 зүйл бүхий “Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр”-ийг батлан гаргасан бөгөөд уг хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг хангах үүрэг бүхий Үндэсний хөтөлбөрийн хороог байгуулан ажиллуулж байна.

3. Монгол Улсын Засгийн газар “Ээлжит нэгдсэн хэлэлцүүлэг”-ийн үйл ажиллагаанд оролцох замаар хүний эрхийг хамгаалан бататгах чиглэлээр НҮБ-ын бусад гишүүн орон болон иргэний нийгмийн байгууллагуудтай санал бодол, түүнчлэн туршлага солилцоход бэлэн байна. НҮБ-ын хүрээнд шинээр нэвтрүүлсэн “Ээлжит нэгдсэн хэлэлцүүлэг” гэх энэ механизм нь өөрийн орны хүний эрхийн төлөв байдлын талаар дэлхий нийтэд мэдээлэхээс гадна цаашдын чиг хандлага, ирээдүйд авч хэрэгжүүлэх зохистой арга хэмжээ зэргийг тодорхойлох бодит боломжийг Монгол Улсад олгож байна. Иймээс Хүний эрхийн Зөвлөлтэй үр дүнтэй харилцан яриа өрнүүлж, олон улсын бусад байгууллага, түүнчлэн иргэний нийгмийн байгууллагуудаас зөвлөлгөө авах сайхан бололцоо бүрдэж буй нь Монгол Улсын хувьд олзуурхууштай хэрэг бөгөөд ийм хэлбэрээр цаашид хүний эрхийг хамгаалах, хөхиүлэн дэмжихэд өөрийн чадавхийг бүрэн дүүрэн дайчлах болно.

B. Үндэсний илтгэл боловсруулах арга зүй ба зөвлөлдөх ажиллагаа

4. Үндэсний илтгэлд хүний эрхийг хамгаалах, түүнийг хөхиүлэн дэмжих үйл ажиллагааны бодлого,

хамрах хүрээ, тэдгээрийн хэрэгжилт болон хэрэгжүүлэх механизмын талаар тусгав. Түүнчлэн хүний эрхийг хамгаалахад учирч буй хүндрэл, бэрхшээл, тэдгээрийг даван туулах арга замын талаар өөрийн саналыг багтаасан болно.

5. Үндэсний илтгэлийг Хүний эрхийн Зөвлөлийн 2007 оны 6 дугаар сарын 18-ны өдрийн 5/1 дүгээр Тогтоолоор батлагдсан удирдамж болон А/HRC/6/L.24 тоот Баримт бичигт тусгагдсан "Ээлжит Нэгдсэн Хэлэлцүүлэг"-ийн дагуу Мэдээлэл бэлтгэх тухай Ерөнхий Удирдамж зэргийг тус тус баримтлан боловсруулав.

6. Монгол Улсын Ерөнхий сайдын захирамжаар байгуулсан үндэсний илтгэл бэлтгэх Ажлын хэсэг үндэсний илтгэл бэлтгэх хугацаанд нийт 3 удаа хуралдсан бөгөөд Монгол Улсын Хүний эрхийн үндэсний Комисс (цаашид "ХЭҮК" гэх) болон хүний эрхийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн бус байгууллага (цаашид "ТББ" гэх)-ууд болон мэргэжлийн хүмүүстэй санал солилцох уулзалтыг янз бүрийн түвшинд хэд хэдэн удаа хийсэн болно. Тухайлбал, Монгол Улсын Засгийн газар НҮБ-ын Хүний эрхийн дээд комиссарын алба (цаашид "ХЭДКА" гэх)-тай хамтран Үндэсний илтгэл бэлтгэх тухай сургалт-семинарыг 2010 оны 1 дүгээр сард Улаанбаатар хотноо зохион байгуулсан бөгөөд дээрх сургалтад төрийн болон ТББ-ын нийт 70 гаруй төлөөлөгч оролцов. Түүнчлэн, 2010 оны 2 дугаар сард НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр, Монгол Улсын Засгийн газар, олон нийтийн байгууллага оролцсон 3 талт зөвлөлдөх уулзалтыг зохион байгуулж илтгэл боловсруулах асуудлаар чөлөөтэй санал бодлоо солилцов. Мөн Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн www.humanrights.mn веб хуудсанд үндэсний илтгэл бэлтгэхтэй холбоотой мэдээллүүдийг 2010 оны 05 дугаар сарын 12-ны өдөр байрлуулах зэргээр энэ хүрээнд авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээгээ олон нийтэд тухай бүрт ил тод байлгахад анхаарал түлхүү хандуулав.

II. ХҮНИЙ ЭРХИЙГ ХАМГААЛАХ, ХӨХИҮЛЭН ДЭМЖИХ ТӨРИЙН МЕХАНИЗМ

A. Үндсэн зорилго

7. Монгол Улс хүний эрхэмсэг оршихуй, үнэт зүйлсийг хүндэтгэн үздэг. Ийм ч учраас хүн бүр ямар нэгэн алагчлалгүйгээр өөрийн салшгүй эрх, эрх чөлөөгөө эдлэх тэр боломжийг нь бүрдүүлж өгөх үндсэн үүргээ гүнээ ухамсарладаг бөгөөд хүний эрх, эрх чөлөөг дээдлэх нь угаасаа Монгол төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим болно.

8. Иргэний болон улс төрийн эрхийн хүрээнд хүний амьд явах, халдашгүй байх, үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, шашин шүтэх, эс шүтэх, эвлэлдэн нэгдэх, тайван жагсаал, цуглаан хийх, түүнд оролцох, чөлөөтэй зорчих, хувийн нууцтай байх эрхийн хамгааллын асуудалд тодорхой хүчин чармайлт гаргадаг бол эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухайд сурч боловсрох, соёл, эрүүл мэндийн үйлчилгээ авах эрхийг нь өргөжүүлэх замаар иргэний амьжиргааны чанарыг дээшлүүлэхэд голлон үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Мөн хүний хөдөлмөрлөх эрхийг хөхиүлэн дэмжих бодлогынхоо хүрээнд Монгол Улсын Засгийн газар хөгжлийн бэрхшээлтэй болон хөдөлмөрийн хөлсний дундаж хэмжээнээс доогуур орлоготой иргэдэд эрүүл мэнд, нийгмийн халамжийн үйлчилгээ үзүүлэх, тэдгээр иргэдийн хөдөлмөр эрхлэх боломж, бололцоог нэмэгдүүлэхэд анхаарч байна. Түүнчлэн 2008 онд эрх зүйн туслалцааны төвийг бүх аймаг, дүүрэгт байгуулсан бөгөөд төвийн зорилго нь

төлбөрийн чадваргүй, эмзэг бүлгийн иргэд мөнгө, санхүү, нийгмийн гарал үүсэл, байдлаасаа шалтгаалан хууль зүйн туслалцаа авч чадахгүйн улмаас эрх нь зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэхэд оршиж байна.

9. Монгол Улсын Засгийн газар хууль тогтоомж боловсруулах, бодлого тодорхойлох, түүнийг хэрэгжүүлэхэд алагчлахгүй байх бодлого барих замаар үндэсний цөөнхийн эрхийг хамгаалах, хөхиүлэн дэмжих боломжийг үргэлж эрэлхийлдэг. Тухайлбал, Монгол Улсын Үндсэн хуульд үндэсний цөөнхийн эх хэлээрээ суралцах, харилцах, соёл, урлаг, шинжлэх ухааны үйл ажиллагаа явуулах эрхийг хөндөхгүй байх зохицуулалтыг тусгаснаараа үндэсний цөөнхийн эрхийг баталгаажуулж буй хэрэг юм.

10. Иргэдийнхээ улс төр, эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийг хангах зорилгоор хүний эрхийн гэрээний байгууллагуудаас гаргасан буюу тогтоосон олон улсын хэм хэмжээ, стандартыг хэрэгжүүлэхэд ач холбогдол өгч байна. Түүнчлэн, иргэдийн эрх зүйн мэдлэгийг нэмэгдүүлэх үүднээс эрх зүйн албан бус сургалтыг эрх зүйн олон чиглэлээр тогтмол явуулж байна.

В. Хууль зүйн орчин ба төрийн механизм

11. Аливаа улсын Үндсэн хуулийн зорилго нь төрийн эрх мэдлийг хязгаарлахын хирээр иргэдийн эрх, эрх чөлөөгөө гарцаагүй эдлэх боломжийг бататган бэхжүүлэхэд оршдог. Энэ жишгийн дагуу Монгол Улсын шинэ Үндсэн хуулиар хүний үндсэн эрхүүдийг ангилан төрөлжүүлж, тэдгээр эрхүүдийн хөндөгдөшгүй байх баталгааг хангах үүргийг төрд оногдуулсан. Өөрөөр хэлбэл төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна гэсэн үг.

12. Хүний эрхүүдийг дан ганц Үндсэн хуулиар бус төрөл бүрийн салбар буюу тусгайлсан хуулиудаар давхар зохицуулдаг. Гэхдээ тэдгээр тусгай хуулиуд нь Үндсэн хуулиар тогтоосон хүний үндсэн эрхэнд ямар нэгэн байдлаар харшлах ёсгүй бөгөөд хэрэв чингэсэн тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүх (Цэц)-ээр уг зөрчлийг арилгана. Мөн эрх нь зөрчигдсэн гэж үзэж буй иргэн энэ тухай гомдлоо ХЭҮК-т хандан гаргах боломжтой.

13. Монгол Улс хүний эрхийн олон улсын үндсэн гол гол баримт бичгүүдэд нэгдэн орсон. Тухайлбал, Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пакт, түүний Нэмэлт I Протокол, Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын Пакт, Арьс, үндсээр алагчлах бүх хэлбэрийг устгах тухай олон улсын Конвенц, Эмэгтэйчүүдийг алагчлах бүх хэлбэрийг устгах тухай Конвенц, Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж, шийтгэхийн эсрэг Конвенц, Хүүхдийн эрхийн тухай Конвенц, түүний Нэмэлт Протокол, Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн эрхийн тухай Конвенц ба түүний Нэмэлт Протокол, Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын шугамаар батлагдсан Конвенциуд гэх мэт. Хамгийн сүүлд Монгол Улс НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын Пактын Нэмэлт Протоколыг 2010 оны 04 дүгээр сарын 23-ны өдөр соёрхон баталлаа.

14. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн дагуу Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон тухай хууль хүчин төгөлдөр болмогц дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчилдэг. Иймд дотоодын аливаа хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах буюу эсхүл шинээр хууль батлах зэрэг тохиолдолд дээрх олон улсын гэрээнд харшлахгүй байхаар зохицуулалт хийгддэг.

С. Хүний эрхийн байгууллагууд

15. Хариуцаж буй асуудлынхаа цар хүрээ, түвшин болон чиг үүргээсээ шалтгаалан Монгол Улсын яамдууд өөр хоорондоо харилцан адилгүй байдлаар хүний эрхийг хамгаалах буюу хөхиүлэн дэмжих үйл ажиллагаа явуулдаг. Тухайлбал, Монгол Улсын Хууль зүй, дотоод хэргийн яам (цаашид "ХЗДХЯ" гэх) хүний эрхийн хамгааллын бодлогын үндсийг тодорхойлж, үйл ажиллагааны үндсэн чиглэлийг тогтоодог бол Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн яам хөдөлмөрлөх эрх, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн эрх ба бусад нийгмийн хамгааллын салбарт хамаарах эрх, Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам сурч боловсрох эрх, Эрүүл мэндийн яам эрүүл мэндийн үйлчилгээ авах эрхийг тус тус хэрэгжүүлэх үүрэг хүлээдэг. Эдгээрээс гадна Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч болон тохируулагч агентлагууд хүний аливаа нэг эрхээр дагнан ажилладаг бөгөөд энд Хүүхдийн төлөө газар болон Жендерийн тэгш байдлын үндэсний хороо зэргийг нэрлэж болно.

16. Ийнхүү Монгол Улсад хүний эрхийг хангах асуудалд нэгдмэл хандлагаар хандах, төрийн байгууллагуудын энэ чиглэлээрх үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах зорилгоор Монгол Улсын Ерөнхий сайдаар ахлуулсан орон тооны бус Үндэсний хороог байгуулсан бөгөөд уг хорооны ажлын албыг ХЗДХЯ-ны бүтцэд байгуулан ажиллуулж байна. Хорооны дүрмийн дагуу яам, агентлаг, аймаг, нийслэл, сум, дүүрэгт орон тооны бус салбар хороо байгуулж, нийтдээ 412 салбар хороотойгоор үйл ажиллагаа явуулж байна.

17. Засгийн газраас хараат бус, бие даасан бүтэц болох ХЭҮК-н тухай хуулийг 2000 оны 12 дугаар сарын 7-ны өдөр УИХ-аас баталсан бөгөөд 2001 оны 2 дугаар сараас эхлэн ХЭҮК үйл ажиллагаагаа явуулж байна. ХЭҮК нь Үндсэн хууль болон олон улсын гэрээ, конвенцид туссан хүний эрх, эрх чөлөө зөрчигдөх явдалд хяналт тавих, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, мөн энэ талаар санал гаргах, зөвлөмж боловсруулж төрийн байгууллагуудад хүргүүлэх зэрэг хуульд заасан онцгой эрхүүдийг хэрэгжүүлдэг бөгөөд тэдгээр эрхүүд нь онц байдлын үед ч хэрэгждэг.

Д. Хүний эрхийн талаар олон улсын өмнө хүлээсэн үүрэг

18. НҮБ-ын бүрэн эрхт гишүүний хувьд Монгол Улс нь хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, хөхиүлэн дэмжихэд тус байгууллагатай нягт хамтран ажиллаж, НҮБ-ын Дүрэм болон Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал (цаашид "ХЭТТ" гэх)-ын дагуу хүлээсэн үүргээ шударгаар биелүүлдэг. Олон улсын хүний эрхийн үндсэн баримт бичгүүдэд оролцогч болохынхоо хувьд Монгол Улс тэдгээрийн хэрэгжилтийн талаарх үндэсний илтгэлүүдээ бэлтгэн, холбогдох гэрээний байгууллагын хурлаар хэлэлцүүлдэг бөгөөд хамгийн сүүлд Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактын хэрэгжилтийн тухай ээлжит тав, Эрүүдэн шүүхийн эсрэг Конвенцийн хэрэгжилтийн талаарх анхдугаар илтгэлийг тус тус хүргүүлж, Хүүхдийн эрхийн тухай Конвенцийн хэрэгжилтийн талаарх

3, 4 дүгээр илтгэлийг Хүүхдийн эрхийн Хороогоор 2010 онд хэлэлцүүлсэн болно.

III. ХҮНИЙ ЭРХИЙГ ХАМГААЛАХ, ХӨХИҮЛЭН ДЭМЖИХ

Хүний эрхийн талаар хүлээсэн үүргийн хэрэгжилт

19. Монгол Улсын Засгийн газраас иргэн, улс төр, эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийг баталгаатай эдлэх боломжийг бүрдүүлэхэд анхаарч, ялангуяа нийгмийн эмзэг хэсэг болох хүүхэд, эмэгтэйчүүд, өндөр настнууд болон хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн эрхийн хэрэгжилтэд ач холбогдол өгч байна. Хүний эрхийн хамгааллын талаар дэлхийн улс орнуудад тохиолдож буй ололт амжилт, хувьсан өөрчлөгдөж буй нөхцөл байдал болон хүний эрхийн гэрээний байгууллагуудаас гаргасан санал, зөвлөмж, дүгнэлт зэргийг үндэслэн хүний эрхийг хамгаалах, хөхиүлэн дэмжих чиглэлээр Монгол Улсын Засгийн газар дараахь үйл ажиллагааг авч хэрэгжүүлж байна.

1. Амьд явах эрх

20. Хэдийгээр Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тодорхой заалтуудаар цаазаар авах ял хэрэглэгдэх хэрэг тохиолдлыг тодорхойлсон боловч Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Үндсэн хуулийн гучин гуравдугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 8-д заасан уучлал үзүүлэх бүрэн эрхийнхээ хүрээнд тус улсад цаазаар авах ялыг хэрэглэхгүй байх тухай өөрийн байр сууриа 2010 оны 1 дүгээр сарын 14-ний өдөр УИХ-ын индэр дээрээс нийт ард түмэндээ болон олон улсын хамтын нийгэмлэгт хандан илэрхийлсэн. Ерөнхийлөгчийн энэхүү байр сууриар Монгол Улс практикт цаазаар авах ялыг гүйцэтгэхээс түдгэлзэж байгаа юм. Ер нь мөрдөж буй хуулиар 18 нас хүрэхийн өмнө гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд, түүнчлэн эмэгтэйчүүд, 60-аас дээш насны эрэгтэйчүүдэд цаазаар авах ял оногдуулдаггүй.

2. Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх

21. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн холбогдох заалтаар хүн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрхтэй болохыг тодорхойлсон. Үндсэн хуулийн энэ эрхийг хангах зорилгоор Монгол Улс иргэдийнхээ эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг улам бүр баталгаажуулах үүднээс олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүдэд нэгдэн орох, түүнчлэн дотоодын эрх зүйн актуудад тухай бүр тусган баяжуулах арга хэмжээг тасралтгүй авч ирсэн.

22. Энэ хүрээнд Монгол Улс Озоны давхаргыг хамгаалах тухай Венийн Конвенц, Биологийн олон янз байдлын Конвенц, Уур амьсгалын өөрчлөлтийн тухай НҮБ-ын Суурь Конвенц зэрэг нэр бүхий 14 баримт бичигт нэгдэн орсон. Үндэсний хэмжээнд хүний эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг Үндсэн хууль, Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль, Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн орчны тухай хууль, Усны тухай хууль, Рашааны тухай хууль, Агаарын тухай хууль, Ойн тухай хууль, Ашигт малтмалын тухай хууль, Химийн хорт болон аюултай бодисын тухай хууль, Ахуйн болон үйлдвэрлэлийн хог хаягдлын тухай хууль, Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль, Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай зэрэг нийт 30 гаруй хуульд тусгасан.

23. Монгол Улсын нийт хүн амын 60 гаруй хувь нь хот, суурин газар оршин сууж байгаагаас нийслэл Улаанбаатар, Дархан-Уул ба Орхон аймаг болон Мөрөн, Чойбалсан зэрэг хот, суурин газрын хөрс, агаарын бохирдол, ногоон байгууламжийн хомсдол зэрэг нь оршин суугчдын эрүүл мэндэд ямар нэг байдлаар нөлөөлж болзошгүй байдалд хүрээд байна.

24. Ундны цэвэр ус нь хүн амын болон хүрээлэн буй орчин эрүүл байхын үндэс юм. Манай улсын хувьд нэг хүнд ноогдох усны хүрэлцээ 13739м3 байгаа ба хэрэгцээ жилээс жилд нэмэгдэж байна. Манай орны нийт 345 сум, суурингаас 110 нь хатуулаг ихтэй, 99 нь магни ихтэй, 49 нь эрдэсжилт ихтэй, 27 нь хужиртай ус хэрэглэж байна. Гол горхи, булаг шанд, нуур цөөрмийн орчим ахуйн болон үйлдвэрлэлийн хог хаягдал асгах, голд машин болон бусад эд зүйл угаах, усыг ариг гамгүй зарцуулах, булаг шандны эхэнд барилга, байгууламж барих зэрэг хууль зөрчсөн үйл ажиллагааг бүрэн зогсоож чадахгүй байгаагаас голын ус бохирдож, нөөц нь багасахад хүрч байна. Мөн түүнчлэн ашигт малтмал олборлолт усны бохирдолд нөлөөлж байна. Сүүлийн жилүүдэд Улаанбаатар хотын хүн амын тоо эрс нэмэгдэхийн хамт усны хэрэглээ ихэссэн нь Төв цэвэрлэх байгууламжаас гарч Туул голд нийлэх хаягдал усны хэмжээ өсөхөд хүргэжээ. Иймд голын дагуух ариун цэвэр, эрүүл ахуйн бүсийн дэглэмийг шинээр тогтоох, усны эх үүсвэртэй ойролцоох айл өрх, амралтын газрыг нүүлгэх, ил бие засах газар, бохир усны цэгийг устгах, ил хогийг үгүй болгох арга хэмжээ авах бодлогыг холбогдох төрийн байгууллагаас баримтлан ажиллаж байна.

25. Дэлхийн дулаарал, уур амьсгалын өөрчлөлт, хүний зүй бус үйл ажиллагааны улмаас мөнх цас хайлах, гадаргын ус ширгэх, бэлчээрийн ургамлын гарц муудах, хөрс, ус давсжих, элэгдэх, үржил шимээ алдах, элсний нүүдэл ихсэх, цөлжилт үүсэх зэрэг нь хүний амьдрах орчинг доройтуулахад хүргэж байна. 2007 оны усны тооллогоор 5121 голын 887 нь, 9340 булаг шандны 2096 нь, 3732 нуур тойрмын 1166 нь ширгэсэн байна. Манай орны нийт бэлчээрийн газрын 90 гаруй хувь нь хуурай, хагас хуурай буюу хуурайвтар уур амьсгалтай бүсэд оршдог. Уур амьсгалын өөрчлөлт, хүний хүчин зүйлийн нөлөөнөөс болж нийт нутаг дэвсгэрийн 5.0% нэн хүчтэй, 18.0% хүчтэй, 26.0% дунд, 23.0% сул зэрэглэл, буюу нийт нутгийн 72.0 хувийн талбай бүхий газар нутаг цөлжих аюулд өртөгдсөн байна. Энэ байдалд дүгнэлт хийж Засгийн газраас 2010 онд “Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр”, “Ус” хөтөлбөрийг шинэчлэн баталж, илүү үр дүнтэй арга хэмжээ авахаар ажиллаж байна.

26. Байгаль орчны тэнцвэрт байдал алдагдаж буй зэргээс улбаалан 1992-2002 онуудад их цас, зуд 9 удаа, хүчтэй шороон шуурга 142 удаа, хүн малын гоц халдварт өвчин 42 удаа тохиосон байна. Энэ нь тус орны уламжлалт аж ахуй болох бэлчээрийн мал аж ахуй эрхэлдэг иргэдийн хувьд хүндээр тусч, тэдний эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх хангагдахгүй байна. Ийм учраас 2009 онд УИХ-аас малчдын амьдрах нөхцлийг сайжруулах, энэ хүрээнд тэдний эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг баталгаажуулах үүднээс “Малчдын талаар төрөөс баримтлах бодлого”-ыг тусгайлан батлан, хэрэгжүүлж байна.

3. Өмчлөх эрх

27. 1992 оны шинэ Үндсэн хуулиар өмчлөх эрхийн суурь зохицуулалтыг тодорхойлсон бөгөөд түүнээс хойшхи хугацаанд төрөлжсөн хуулиудаар чөлөөт нийгмийн үндсэн суурь болсон өмчлөх

эрхийг баталгаажуулсан, хувийн өмчийг хамгаалахтай холбогдсон эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгосоор ирлээ. Тухайлбал, газар, орон сууц, малыг нэг удаа үнэ төлбөргүй хувьчилсан. Монгол Улсын Иргэний хуульд “Өмчлөгч нь бусад этгээдэд хууль болон гэрээгээр олгогдсон эрхийг зөрчихгүйгээр, хуулиар тогтоосон хэмжээ, хязгаарын дотор өмчлөлийн зүйлээ өөрийн үзэмжээр чөлөөтэй эзэмшиж, ашиглаж, захиран зарцуулах бөгөөд аливаа халдлагаас хамгаалах эрхтэй” гэж заасан байдаг.

28. Үндсэн хуулиар Монгол Улсын иргэнд газар өмчлүүлж болохоор заасан. Энэхүү заалтыг хэрэгжүүлэх зорилгоор 2002 онд Газрын тухай хуулийн шинэчлэсэн найруулга, Монгол Улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай хууль, Эд хөрөнгө өмчлөх эрх, түүнтэй холбоотой эд хөрөнгийн бусад эрхийн улсын бүртгэлийн тухай хуулиудыг тус тус батлан гаргаснаар хүний өмчлөх эрхийн эрх зүйн орчин үндсэндээ бүрдэж, өмчийн олон хэлбэрийг чөлөөтэй, тэгш хөгжүүлэх баталгаа болсны зэрэгцээ Монгол Улсад эд хөрөнгийн эрхийн бүртгэлийн харилцаа дэлхий нийтийн нийтлэг чиг хандлагын дагуу хөгжих үндэс суурь нь болсон байна. Хүний үндсэн эрх болох өмчлөх эрхийг баталгаажуулах, хамгаалах чиглэлээр Монгол Улсын Засгийн газраас хэрэгжүүлсэн нэг чухал ажил бол 1997 онд “Үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлийн газар”-ыг байгуулсан явдал юм. Эд хөрөнгийн эрхийн улсын бүртгэлийн үйл ажиллагаа эхэлсэн эхний жилүүдэд бүртгэлийн дийлэнх хувийг төрөөс хувьчилсан орон сууцны өмчлөх эрхийг баталгаажуулах үйл ажиллагаа эзэлж байсан бол 2000 оноос бүртгэлийн төрөл улам өргөн хүрээг хамарч дуудлага худалдаагаар худалдан авсан үл хөдлөх хөрөнгийн, өөрөө барьж бий болгосон үл хөдлөх эд хөрөнгийн өмчлөх эрхийн болон хөдлөх хөрөнгийн өмчлөх эрхийн бүртгэлийн гэх зэргээр өргөжин, бүртгэлийн тоо тогтмол өсч байна. Эл албанаас цаашид иргэдийн өмчлөх эрхийг бүрэн хангах, баталгаажуулах, хамгаалах ажлын хүрээнд хууль, эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох ажлыг эрчимжүүлэх, газар болон түүн дээр орших үл хөдлөх хөрөнгийн уялдаа холбоо мэдээллийг оновчтой болгож, мэдээллийн сан бий болгох ажлуудыг ойрын хугацаанд хийж гүйцэтгэх нь чухал ач холбогдолтой бөгөөд энэ нь иргэдийн өмчлөх эрх зөрчигдөхөөс сэргийлэх томоохон алхам болно гэж үзэж байна.

29. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 5 дахь заалтад “өндөр наслах, хөдөлмөрийн чадвар алдах, хүүхэд төрүүлэх, асрах болон хуульд заасан бусад тохиолдолд эд, мөнгөний тусламж авах эрхтэй” гэж заасан бөгөөд эл заалтыг Монгол Улсын Засгийн газар амжилттай хэрэгжүүлж байна.

4. Ажил мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох эрх

30. Ажил, мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох эрхийн тухай зохицуулалт Монгол Улсын Үндсэн хууль, Хөдөлмөрийн тухай хууль, Төрийн албаны тухай хууль, Төсвийн байгууллагын удирдлага санхүүжилтийн тухай хууль зэрэг холбогдох эрх зүйн актуудад тусгалаа олон хэрэгжиж буй бөгөөд Монгол Улс хөдөлмөрлөх эрхийн тухай НҮБ-ын 7, Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллага (цаашид “ОУХБ” гэх)-ын 20 гаруй конвенцид нэгдэн орсон болно.

31. Иргэн ажил, мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох Монгол Улсын эрх зүйн орчин үндсэндээ бүрдэж байна. Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай хууль, Ажиллах хүч гадаадад гаргах, гадаадаас ажиллах хүч, мэргэжилтэн авах тухай хуулиудыг тус тус 2001 онд батлан хэрэгжүүлж байна. Эдгээр хуулиудын хүрээнд Монгол Улсын иргэдэд ажил, хөдөлмөр эрхлэхэд дэмжлэг үзүүлэх,

гадаадын орнуудад хөдөлмөр эрхлэх нөхцөл, орчинг бүрдүүлэх асуудлуудыг шийдвэрлэсэн. 2010 онд багтаан тус хуулиудыг илүү боловсронгуй болгож, олон улсын нийтлэг хэм хэмжээнд тааруулан шинэчлэн батлуулахаар ажиллаж байна. 2009 оны байдлаар нийт 25.0 мянга орчим иргэдийг гадаадад хөдөлмөр эрхлүүлэхээр зүүчилсэн. Мөн онд 22568 ажилгүй иргэнийг мэргэжлийн сургалтад хамруулж, 2197472.3 мянган төгрөгийг хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангаас санхүүжүүлсэн байна.

32. Танил тал харах, шан харамж өгч ажлын байраар хангагдах явдал Монгол Улсад байсаар байгаа хэдий ч хууль, эрх зүй болон хөдөлмөрийн зах зээлийн өрсөлдөөнтэй эдийн засгийн өөрчлөлтөд улам бүр шахагдаж, хэн боловсролтой, мэргэжилтэй, хэн практик дадлагатай, ажил хийх хүсэлтэй нь хүссэн ажилдаа орж ажиллах нөхцөл, орчин бүрдэж байна. Цаашид Монгол Улсын Засгийн газар иргэн хүн ажил мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох, хөдөлмөрийн харилцаанд тэгш эрхтэйгээр оролцох нөхцлийг бүрдүүлэх талаар шат дараатай олон арга хэмжээг авч ажиллаж байна.

5. Эрүүл мэндээ хамгаалуулах эрх

33. Монгол Улсын Үндсэн хуульд "... эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эмнэлгийн тусламж авах эрхтэй. Иргэдэд эмнэлгийн төлбөргүй тусламж үзүүлнэ..." гэж заасны дагуу иргэдэд эрүүл мэндийн анхан шатны тусламжийг алагчлалгүйгээр тэгш, хүртээмжтэй үзүүлж байна. Монгол Улсад Иргэний эрүүл мэндийн даатгалын тогтолцоог 1994 онд бий болгож эрүүл мэндтэй холбоотой зардлын улмаас санхүүгийн эрсдэлд орохоос иргэдээ хамгаалах боломжийг бүрдүүлэв. УИХ-аас баталсан 2008-2012 оны Засгийн газрын үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөрт Эрүүл мэндийн салбарт 22 зорилт тусгагдсан бөгөөд эдгээр зорилтыг хэрэгжүүлэхээр Засгийн газар 96 зүйл бүхий үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг батлан ажиллаж байна.

34. Монгол Улс зайлшгүй шаардлагатай эмийн жагсаалтыг 1991 онд анх боловсруулан гаргаж, эмчилгээнд мөрдөж эхэлснээс хойш Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллага (цаашид "ДЭМБ" гэх) болон бусад орнууд зайлшгүй шаардлагатай эмийн жагсаалтаа тодорхой хугацаанд шинэчлэж байдаг туршлага, эмийн зах зээлтэй уялдуулан эмчилгээний арга барилд гарч буй өөрчлөлт, өвчлөлийн байдал, эмийн бүртгэл, ханган нийлүүлэлт, эмч, эм зүйч нарын саналыг үндэслэн 1993, 1996, 2001, 2005, 2009 онуудад тус тус шинэчилсэн. Эмийн төсөвт жилд 29 орчим тэрбум төгрөг зарцуулж, нэг хүнд ноогдох эмийн зардал ойролцоогоор 8 ам.доллар (13.0 мянган төгрөг), эмнэлэгт хэвтэн эмчлүүлж буй 1 өвчтөнд дунджаар 6.95 нэр төрлийн эм хэрэглэж байна.

35. Эрүүл мэндийн салбарын өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх, төрийн оролцоог багасгах зорилгоор хүн амд үзүүлэх эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмж, чанарыг сайжруулахад хувийн хэвшлийн мэргэжлийн эмнэлгийн оролцоог дэмжих зорилгоор эрүүл мэндийн салбарын санхүүжилтэд хувийн даатгалын тогтолцоог нэвтрүүлэх, өмчийн хэлбэрийг үл харгалзан эмнэлгүүдийг даатгалын үйлчилгээнд жигд хамруулах зорилтын хүрээнд 2009 онд эрүүл мэндийн даатгалын сангаас 56.0 тэрбум төгрөгийн санхүүжилтийг улсын болон хувийн хэвшлийн байгууллагуудыг санхүүжүүлж, 2010 онд нийт 76 тэрбум төгрөгийн эрүүл мэндийн даатгалын үйлчилгээг санхүүжүүлэхээр болов.

36. "Эрүүл монгол хүн" хөтөлбөр Монгол Улсын Засгийн газрын 91 дүгээр тогтоолоор батлагдаж 2006-2008 онд хэрэгжсэн. Хүн амын дунд зонхилон тохиолдох халдварт болон халдварт бус өвчний өвчлөлийн түвшинг тогтоон, эрт илрүүлэн эмчилснээр хүн амын эрүүл мэндийн байдлыг сайжруулахад хөтөлбөрийн зорилго оршино. Уг хөтөлбөр улсын хэмжээнд нэгдсэн удирдамж, төлөвлөгөө, аргачлалын дагуу хэрэгжсэнээр хүн амд үзүүлэх эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний хүртээмж, тэгш байдал, чанарт эерэгээр нөлөөлж байгаагаас гадна сонгогдсон өвчнүүдийг эрт илрүүлэн, эмчилгээнд хамруулснаар үр дүнгээ өгсөн. Ялангуяа, бэлгийн замаар дамжих халдвар, умайн хүзүүний хавдар, цусны даралт ихсэх өвчний эрт илрүүлэлт, эмчилгээ, эрүүлжүүлэлтийн хувь өндөр гарлаа. "Эрүүл монгол хүн" хөтөлбөрийн хүрээнд эрүүл мэндийн урьдчилан сэргийлэх үзлэгт 15-аас дээш насны 1.020.705 хүн буюу нийт хүн амын 83.6 хувь хамрагджээ.

6. Сурч боловсрох эрх

37. Иргэдийн сурч боловсрох эрхийг Монгол Улсын Үндсэн хуулиар баталгаажуулж, суурь боловсролыг бүх нийтэд үнэ төлбөргүй эзэмшүүлж байна. Иргэдийн сурч, боловсрох эрхийг хангах тогтолцоо нь албан ба албан бус боловсролын нэгдэл байна. Албан боловсролын тогтолцоо нь сургуулийн өмнөх, 6 жилийн бага, 9 жилийн суурь, 12 жилийн бүрэн дунд боловсрол, мэргэжлийн боловсрол, дээд боловсрол олгох сургалтын байгууллагуудаас бүрдэнэ. Сургуулийн өмнөх насны хүүхдийн 76.7%, бага боловсролын насны хүүхдийн 94.2%, суурь боловсролын насны хүүхдийн 89.8% нь албан боловсролд хамрагдсан. Засгийн газраас орлого багатай, нийгмийн эмзэг бүлгийн хүүхдийг боловсролд тэгш хамруулах зорилгоор "Үдийн цай", "Хүүхэд бүрт компьютер" хөтөлбөр хэрэгжүүлж, тэднийг хичээлийн хэрэглэл, сурах бичгээр үнэ төлбөргүй хангаж байгаа нь бага, дунд боловсролын түвшинд хүүхэд бүрт суралцах адил тэгш боломжийг олгоход үр дүнгээ өгч байна. Монгол орны хөдөөгийн нүүдэлчин малчдын хүүхдийг сургуульд хамруулах зорилгоор сум, багийн сургуулиудад дотуур байр барьж, зардлыг нь төрөөс хариуцдаг. 2009-2010 оны хичээлийн жилд дотуур байранд амьдрах хүсэлт гаргасан малчдын хүүхдийн 54.6% дотуур байранд амьдарч байна. Гэвч сургуулийн насны хүүхэд сургуулиас завсардах нь бүрэн арилаагүй, 2009 оны 9 дүгээр сарын байдлаар суурь боловсрол эзэмших насны нийт хүүхдийн 0.8% сургуулиас гадуур байгаагийн 61.0% нь хөвгүүд байна. Завсардалт олон шалтгаантай боловч дийлэнх нь ядууралтай холбоотой байна.

38. Монгол Улсын төрөөс боловсролын талаар баримталж буй бодлого нь иргэдийнхээ эрүүл мэнд, хөдөлмөр эрхлэх, сэтгэл хангалуун амьдрахад шаардлагатай боловсролын хэрэгцээг чанартай хангах үйлчилгээг төр, хувийн хэвшлийн хамтын оролцоо, санаачилгад тулгуурлан хөгжүүлэхэд оршино. Үүнтэй нийцүүлэн бүх шатны боловсролын агуулгыг шинэчлэх ажил үечлэн хийгддэг бөгөөд ерөнхий боловсролын ахлах сургуулийн шатнаас ажил мэргэжлийн баримжаа олгох, суралцагчид хэрэгцээ сонирхлынхоо дагуу хичээлээ сонгон судлах боломж бүрдүүлж байна. Ерөнхий суурь боловсрол эзэмшсэний дараа ахлах сургууль, эсхүл мэргэжлийн боловсролын сургуульд шилжин сурах сонголттой бөгөөд мэргэжлийн боловсролын сургуульд орсон тохиолдолд сургалтын зардлыг төрөөс хариуцаж, суралцах хугацаанд нь дотуур байраар хангаж, тэтгэлэг олгодог. Хөгжлийн бэрхшээлтэй суралцагчдад зориулсан тусгай сургуулиас гадна ердийн сургуулиудад тусгай анги зохион байгуулдаг. Монгол Улсын хэмжээнд ерөнхий боловсролын 6 тусгай сургууль хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдэд сэргээн засах үйлчилгээ үзүүлж, бага, суурь, бүрэн

дунд боловсрол, мэргэжил эзэмшүүлэх сургалт явуулж байна. Сургуулиас завсардсан хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдэд дүйцсэн хөтөлбөрөөр боловсрол нөхөн олгож байгаа нь тэднийг амьдрал, хөдөлмөрт бэлтгэхэд дэмжлэг үзүүлсэн хэлбэр болж байна.

39. Дээд боловсролын сургуулиудад суралцах чадвараар нь сонгон шалгаруулж элсүүлдэг. Бага орлоготой, бүтэн өнчин, хөгжлийн бэрхшээлтэй, малчин өрхийн суралцагчдад Сургалтын төрийн сангаар дамжуулан төрөөс санхүүгийн дэмжлэгийг буцалтгүй тусламж, хөнгөлөлттэй зээл хэлбэрээр олгодог. Сурлагын өндөр амжилт үзүүлсэн, авьяаслаг оюутнуудад нэрэмжит тэтгэлэг, урамшуулал олгож байна. Байнга оршин суудаг газраасаа өөр газарт суралцаж байгаа суралцагчдад орон нутагтаа ирж очих замын зардал, хот суурин газрын оюутнуудад тээврийн зардлын хөнгөлөлтийг төрөөс хариуцан санхүүжүүлдэг.

40. 1990-ээд оноос хэлбэршин төлөвшиж буй албан бус боловсрол нь боловсролын тогтолцооны бүрэлдэхүүн хэсэг юм. Энэхүү боловсрол нь сургууль завсардсан хүүхэд, залуучуудад боловсролыг нөхөн олгох, насанд хүрэгчдийн мэдлэг боловсролоо шинэчлэх хэрэгцээнд нийцсэн үйлчилгээг орон нутаг дахь гэгээрлийн төв, албан боловсролын байгууллагуудтай хамтран, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл ашиглан хүргэж байна. Боловсролын тогтолцооны нэг бүрэлдэхүүн хэсэг болох албан бус боловсролын хэлбэрийг ойрын жилүүдэд иргэдийн насан туршийн боловсролын хэрэгцээг хангах хүртээмжтэй хүчирхэг сүлжээ болгон бэхжүүлэх шаардлагатай байна.

7. Сонгох, сонгогдох эрх

41. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 9 дэх хэсэгт “шууд буюу төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан төрийг удирдах хэрэгт оролцох эрхтэй. Төрийн байгууллагад сонгох, сонгогдох эрхтэй” гэж баталгаажуулсан. Иргэн төрийг удирдахад оролцох эрхээ төрийн бүх шатны байгууллагад төлөөлөгч сонгох, өөрөө төрийн албан тушаалд сонгогдох буюу томилогдох, ард нийтийн санал асуулгад оролцох зэргээр хэрэгжүүлж байна.

42. Монгол Улс дахь сонгох, сонгогдох эрхийн харилцааг мөн УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль (2005), Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай хууль (1992), Орон нутгийн хурлын сонгуулийн тухай хууль (2007)-иар тус тус зохицуулж буйгаас гадна эдгээр эрх зүйн актыг улам бүр боловсронгуй болгоход УИХ анхааран ажиллаж байна. Тухайлбал, өмнө нь тойргийн нэг мандаттай байсан бол шинэ хуулиар олон мандаттай болсон буюу ингэснээр сонгогчдын санал өгөх замаар төрийн үйл хэрэгт оролцох боломжийг жигд хангах, УИХ-д аль болох олон намын төлөөллийг оруулахад чухал алхам болж байна.

43. Сонгуулийн төв байгууллага нь УИХ-ын дэргэд гэж байсныг бие даасан статустай болгож өөрийн үйл ажиллагаа, харилцааг зохицуулах Сонгуулийн төв байгууллагын тухай хуулийг батлан гаргаснаар Сонгуулийн Ерөнхий хороо (цаашид “СЕХ” гэх) хараат бусаар үйл ажиллагаа явуулах эрх зүйн орчин бүрдэв. Мөн Орон нутгийн хурлын сонгуулийн тухай хуулийг 2007 онд шинэчлэн найруулж нэр дэвших, сонгууль зарлах, сонгуулийг бэлтгэн явуулах ажлын ил тод байдал, сонгуулийн хороодын бүрэн эрх, сонгуулийн үйл ажиллагааны эдийн засгийн баталгаа, сонгуулийн мөрийн хөтөлбөр, сурталчилгааны асуудлыг нарийвчлан зохицуулав.

44. Сонгуулийн ажлын зохион байгуулалт хангалтгүйгээс хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн, цагдан хоригдож буй хүмүүс сонгуульд оролцож чадахгүй байна. Цагдан хоригдож буй хүмүүсийн иргэний бүртгэл, бичиг баримтын асуудлыг сонгуулийн бэлтгэл ажлын хүрээнд шийдвэрлэж, эрхээ эдлэх боломжийг хангах шаардлагатай. Түүнчлэн, сонгуульд оролцож чаддаггүй шалтгаанаа хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн 40 орчим хувь нь брайль тэмдэглэгээ байхгүйгээс, 58 орчим хувь нь тэргэнцэртэй хүн орох боломжгүйгээс гэж тайлбарлаж байгаад дүгнэлт хийх шаардлагатай юм.

8. Сайн дураар эвлэлдэн нэгдэх эрх

45. Үйлдвэрчний эвлэлүүдийн эрхийн тухай хууль, Төрийн бус байгууллагын тухай хууль, Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хуулиудаар тус тус сайн дураар эвлэлдэн нэгдэх эрхийн харилцааг зохицуулж байна. Эдгээрээс хуулийн этгээдийн бүртгэлийн тухай хуулиар хуулийн этгээдийг бүртгэх ажиллагааг нэг мөр зохицуулж, бүртгэх хугацаа, бүрдүүлэх бичиг баримт, бүртгэхээс татгалзах болон бүртгэлээс хасах үндэслэл зэргийг зааж өгсөн нь иргэдийг эвлэлдэн нэгдэх эрхээ хэрэгжүүлэх нөхцлөөр хангахад чиглэсэн, төрийн үйлчилгээг чирэгдэлгүй хүргэхэд ач холбогдолтой юм.

46. ТББ-ыг нийгэмд болон гишүүддээ үйлчилдэг гэж хоёр ангилдаг бөгөөд Монгол Улсад олонхи ТББ нь “нийгэмд үйлчилдэг” гэсэн статустай байгуулагдаж байгаагаас 2010 оны 4 сарын байдлаар нийт 8.329 ТББ улсын бүртгэлд бүртгүүлснээс 80.0 орчим хувь нь нийгэмд үйлчилдэг, 20.0 хувь нь гишүүддээ үйлчлэхээр үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Өнөөгийн практикт ажилчдын хувьд Үйлдвэрчний эвлэл байгуулах, ажил олгогчдын хувьд ТББ байгуулах замаар тус тус эвлэлдэн нэгдэж, эрх ашгаа хамгаалах үйл ажиллагаа явуулж байна. Хэдийгээр хөдөлмөрлөх болон түүнд хамаарах эрхүүдээ хамгаалах гол баталгаа нь үйлдвэрчний эвлэлд нэгдэх эрхээ сайн дураар хэрэгжүүлж, зохион байгуулалтад орох явдал боловч өнөөдрийн байдлаар төрийн захиргааны болон орон нутгийн ихэнхи байгууллагуудын дэргэд үйлдвэрчний эвлэл байхгүй байна. Харин төрийн үйлчилгээний байгууллагуудын дэргэд үйлдвэрчний эвлэлийн байгууллагууд ажиллаж байна.

9. Бүтээл туурвих эрх

47. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 8 дахь хэсэгт Монгол Улсын иргэн бүр “соёл, урлаг, шинжлэх ухааны үйл ажиллагаа явуулах, бүтээл туурвих, үр шимийг нь хүртэх эрхтэй” гэж тунхаглан зарласан байдаг.

48. Монгол Улс ЮНЕСКО, Дэлхийн оюуны өмчийн байгууллагын соёл, урлаг, шинжлэх ухаан, зохиогчийн эрхийн салбар дахь олон улсын холбогдох гэрээ, хэлэлцээрт нэгдэн орж зохих хуулиудыг батлан гаргаснаар бүтээл туурвигч иргэдийг урлаг, шинжлэх ухааны дэвшилд идэвхитэй оролцуулж нийгмийн хөгжилд хувь нэмрээ оруулахыг нь хөхиүлэн дэмждэг. “Оюуны өмчийн үндэсний стратеги” боловсруулах ажлын хэсгийн байгуулан ажиллаж байна.

49. Монголын ард түмний улс орныхоо соёлын амьдралд оролцох, бүтээл туурвих, түгээх, үр шимийг нь хүртэх, соёлын болон утга соёлын өвийг хамгаалах, өвлөн хөгжүүлэх үйлсэд хувь нэмрээ оруулах эрхийг хуулиар баталгаажуулсан. Уламжлалт мэдлэг, ардын урлагийн бүтээл,

уламжлалт технологийг оюуны бүтээлийн хувьд хамгаалах, зүй ёсоор ашиглах, ашигласнаас олох ашгаас хүртэх зэрэг асуудлуудыг зохицуулах эрх зүйн орчин бүрдүүлэх зорилгоор Уламжлалт мэдлэгийг хамгаалах тухай бие даасан хуулийн төслийг боловсруулаад байна.

10. Хүйсээр алагчлуулахгүй байх эрх

50. Хүн аль ч байдлаараа алагчлуулахгүй байх эрх зүйн үндсийг Үндсэн хуулийн холбогдох заалтуудаар тогтоосон бөгөөд мөн харилцааг цаашид Хөдөлмөрийн тухай хууль, Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай хууль, Ажиллах хүч гадаадад гаргах, гадаадаас ажиллах хүч, мэргэжилтэн авах тухай хуулиар зохицуулж буйгаас гадна Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих Үндэсний хөтөлбөрийг 2001 онд, Нийгмийн хамгааллын стратегийн баримт бичгийг 2003 онд тус тус батлан гаргаснаар эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, тэднийг ажил хөдөлмөр эрхлэлтэд алагчлуулахгүй байх явдлаас урьдчилан сэргийлэх хууль, эрх зүйн үндсийг тавихад том алхам болсон.

51. 2008 оны байдлаар Монгол Улсын 7-29 насны нийт эрэгтэйчүүдийн 53.4 хувь, эмэгтэйчүүдийн 58.6 хувь нь сургуульд хамрагдаж байсан бол эрэгтэйчүүдийн сургуульд хамрагдалт эмэгтэйчүүдийнхээс 5.2 хувиар доогуур байна. Албан бус хэвшилд ажилладаг насанд хүрээгүй хүүхдийн 64.3 хувь нь хөвгүүд бөгөөд тэдний 58.7 хувь нь сургууль завсардаад байна. 18 нас хүрсэн залуучуудын 12 хувь нь бичиг үсэггүй, цэргийн үүрэгт алба хаагаагүй залуучуудын 20 хувь бичиг үсэгт тайлагдаагүй байна. Эдгээр тоо баримтууд нь Монгол Улсын хувьд хөвгүүдийн боловсрол охидынхоосоо хоцрогдож явааг харуулж байна.

52. Монгол Улсын хөгжил дэвшилд эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийг тэгш оролцуулах, тэдний эрх тэгш байдлыг баталгаажуулах талаар төрийн зүгээс тодорхой бодлого барин ажиллаж байна. Тухайлбал, НҮБ-ын Мянганы дээд хэмжээний чуулга уулзалтаас 2000 онд гаргасан Мянганы Тунхаглал болон Мянганы Хөгжлийн Зорилтуудыг хэрэгжүүлэх үүднээс 2005 онд УИХ-аас "Монгол Улсын Мянганы Хөгжлийн Зорилт"-ыг баталсан. Үүнд, 2015 он гэхэд бүх шатны боловсролын түвшинд хүйсийн ялгааг арилгах, хөдөө аж ахуйгаас бусад салбарт цалинтай ажил эрхлэж буй эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувийг 50-д, парламентад эмэгтэй гишүүдийн эзлэх хувийг 30-д тус тус хүргэх зэрэг хүйсийн тэгш байдлыг хангах томоохон зорилтуудыг дэвшүүлжээ.

53. Монгол Улсын Засгийн газраас хүйсийн тэгш байдлыг хангах талаар хийж буй томоохон ажлуудын нэг бол "Жендерийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай хууль"-ийн төслийг санаачлан боловсруулж, 2009 оны 7 дугаар сард УИХ-д өргөн бариад буй явдал юм. Монгол Улс жендерийн хөгжлийн индексээр 140 орноос 94-д, жендерийн эрх мэдлийн хэмжүүрээр 76 орноос 65-д орсныг дэлхийн хүний хөгжлийн илтгэлд дурдсан байна. Дэлхий дахинд тогтвортой хөгжлийг хангахад жендерийн тэгш байдал чухал үүрэгтэйг Монгол Улс хүлээн зөвшөөрч жендерийн чиг хандлагыг хөгжлийн бүхий л бодлого, төлөвлөлтөд нийцүүлэн тусгах явдалд онцгойлон анхаарч байна.

11. Халдашгүй чөлөөтэй байх эрх

54. Монгол Улсын Үндсэн хуульд нийцүүлэн Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль (цаашид "ЭБШХ" гэх)-иар гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг мөрдөн шалгах, шаардлагатай тохиолдолд баривчлах, цагдан

хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авах зэрэг эрүүгийн процессийг тус бүрт тодорхой зааж өгсөн нь хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур хэнийг ч дур мэдэн хорихын эсрэг авсан хууль зүйн ач холбогдол бүхий эрх зүйн хэм хэмжээ болсон. Эрүүгийн процессийн ажиллагаа явуулах үед хүний эрх зөрчигдөхөөс сэргийлэх, хэдийгээр хуульд заасан журмаар хүний эрхийг хуулийн хүрээнд хязгаарлаж буй боловч хүний угаас заяасан эрхийг хүндэтгэх, түүний эрхийн байдлыг дээрдүүлэх эрх зүйн энэрэнгүй зарчмыг баримтлан зарим нэмэлт, өөрчлөлтийг 2007 онд оруулсан. Тухайлбал, ЭБШХ-ийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр уг хуулийн 157.1-д “шинжилгээ хийлгэх үед сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгч, өмгөөлөгч, хохирогч дор дурдсан эрх эдэлнэ.” гэж оруулав. Үүгээр өмгөөлөгч сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгч, хохирогчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалж, хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх шаардлагын үүднээс эрхийг нь баталгаажуулсан.

55. Цагдаагийн ажилтнуудын хувьд хүнийг саатуулан шалгах үед тэдэнтэй хуулийн дагуу, мэргэжлийн ёс зүйтэй харьцах тухай журам, стандартыг шинэчлэн боловсруулав. Мөн 2009 онд Цагдаагийн Ерөнхий Газар (цаашид “ЦЕГ” гэх)-аас цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны стандартыг батлан, мөрдүүлж байна.

56. Монгол Улс 1999 онд “Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хууль”-ийг анх баталсан бөгөөд үүгээр анх удаа цагдан хорих байрны стандарт шаардлагыг үндэсний хэмжээнд тогтоож өгснөөрөө чухал ач холбогдолтой болсон. Одоогийн дагаж мөрдөж буй хуулиар 2002 оноос эхлэн цагдан хорих байрны харьяалал өөрчлөгдөн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад шилжиж, баривчлах, цагдан хорих зөвшөөрлийг олон улсын нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн хэм хэмжээнд нийцүүлж шүүхээр шийдвэрлэхээр тогтоосон. Саатуулах байрны үйл ажиллагаанд өдөр тутам төвийн дарга болон харуул хамгаалалт хариуцсан ахлах байцаагч, төвийн ерөнхий эргүүл хяналт тавьж, 14 хоног тутам Прокурорын газраас шалгалт хийдэг. Мөн дээд шатны байгууллага (УИХ, Засгийн газар, ХЭҮК, ХЗДХЯ тэдгээрээс томилогдсон ажлын хэсэг, мэргэжлийн байгууллага болон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газар, Прокурорын байгууллага гэх мэт)-аас гэнэтийн шалгалт тогтмол хийдэг.

12. Шашин шүтэх эрх

57. Монгол Улс НҮБ-ын гишүүн болсноос хойш хүний эрхийн салбарын үйл ажиллагаанд идэвхитэй оролцож, түүнээс батлан гаргасан эрх зүйн баримт бичгүүдэд нэгдэн орж, хүний эрхийг баталгаажуулах үйл хэрэгт бусад улс оронтой хамтран ажиллаж ирсэн бөгөөд ардчилсан Монгол Улсад бодит биелэлээ олсон хүний эрхийн нэг нь шашин шүтэх, эс шүтэх явдал юм. Монгол Улсын Үндсэн хуульд шүтэн бишрэх эрх чөлөөг хуульчлан баталгаажуулж, жинхэнэ утгаараа хэрэгжих боломжийг нээж өгснөөр манай орны иргэдийн шүтэн бишрэх эрх чөлөөтэй болсны дээр бусад шашны урсгал орж ирэх, дэлгэрэх нөхцөл бүрдсэн.

58. Шашин шүтэх эрхийн талаар Үндсэн хуульд “Монгол Улсын иргэн шашин шүтэх, эс шүтэх эрхтэй чөлөөтэй” гэж заасан бөгөөд уг эрхийн харилцааг зохицуулахаар УИХ-аас 1993 онд Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай хууль, 2003 онд “Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр”, 1994 онд Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлөөс “Шашин-сүм хийдийн талаарх төрийн бодлогын үзэл баримтлалын тухай зөвлөмж”-ийг тус тус батлан гаргасан нь хүний шүтэн бишрэх эрх чөлөөг хангахад бодитой нөлөө үзүүлж, тусгалаа олсон билээ. Өнөөгийн

байдлаар Монгол Улсад Будда, Христ, Ислам, Бахай, Бөө мөргөл, Мүүн шашны урсгалын нийт 463 байгууллага улсын бүртгэлд бүртгүүлэн үйл ажиллагаа явуулж байгаагийн 50 гаруй хувь нь буддын шашны, 40 орчим хувь нь христийн шашны байгууллага юм.

13. Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх

59. “Төр, түүний байгууллагаас хууль ёсоор тусгайлан хамгаалбал зохих нууцад хамаарахгүй асуудлаар мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхтэй” гэсэн Үндсэн хуулийн заалтаар иргэд болон хэвлэл, мэдээллийн хэрэгсэлд мэдээлэл нээлттэй байхаар хуульчилсан. Цаашлаад хэвлэн нийтлэх эрхийг баталгаажуулах үүднээс УИХ-аас 1998 онд Хэвлэлийн эрх чөлөөний тухай хуулийг баталж, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлийн чөлөөт байдлыг хязгаарласан хууль гаргах, төрөөс олон нийтийн мэдээллийн агуулгад хяналт тавихыг хориглосон. Үүнээс гадна 2005 онд Олон нийтийн радио, телевизийн тухай хуулиар төрийн мэдэлд байсан үндэсний радио, телевизийг олон нийтийн радио телевиз болгон өөрчлөх эрх зүйн үндсэн зохицуулалтыг хийсэн. Үүгээр уг телевиз олон нийтийн эрх ашигт үйлчилдэг, тэдний өмнө хариуцлага хүлээдэг, хяналтан дор нь үйл ажиллагаа явуулдаг ашгийн бус хуулийн этгээд болсон бөгөөд мөн үйл ажиллагаанд нь аливаа этгээд (хувь хүн, албан тушаалтан, байгууллага гэх мэт) хөндлөнгөөс оролцох, нөлөөлөхийг хориглосон нь үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх эрхийг хангахад чухал түлхэц болсон.

60. Хэвлэл, мэдээллийн эрх чөлөөний тухай харилцааг Иргэний хууль, Эрүүгийн хууль, Зар сурталчилгааны тухай хууль, Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль, Садар самуунтай тэмцэх тухай хуулиудаар тус тус зохицуулж байна.

61. Тайван замаар жагсаал, цуглаан хийх эрхийн хэрэгжилтийн талаар ХЭҮК-оос гаргадаг Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний тухай 2004 оны илтгэлд оруулж, “цуглаан” гэсэн ойлголтыг тодорхойлох, зөвшөөрлийн тогтолцоо, зөвшөөрөл олгох хугацаа, субъектын талаарх зохицуулалтыг хянан үзэж, 2005 оны 11 дүгээр сард УИХ-аас Жагсаал, цуглаан хийх журмын тухай 1994 оны хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулж гудамж, талбайд жагсаал цуглаан зохион байгуулахад зөвшөөрөл олгодог хуулийн зохицуулалтыг бүртгэлийн зохицуулалттай болгосон.

62. 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдөр тогтоосон онц байдлын үеэр нийгмийн эмх замбараагүй байдал бий болж, дөрвөн иргэн галт зэвсгийн суманд өртөж, нэг хүн угаартаж нас барсан хэрэг гарсан. Галт зэвсгийн суманд дөрвөн иргэн өртөж нас барсан хэргийг Улсын Ерөнхий Прокурор (Цаашид “УЕП” гэх)-ын дэргэдэх Мөрдөн байцаах алба шалгаж Эрүүгийн хуулийн 91 дүгээр зүйлд заасан хүнийг санаатай алах гэмт хэрэгт зургаан албан хаагчийг холбогдуулан мөрдөн байцаалт явуулж гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнгүй үндэслэлээр, албан тушаалын гэмт хэрэгт холбогдуулан шалгасан цагдаагийн дөрвөн удирдах ажилтныг Монгол Улсын Өршөөл үзүүлэх тухай хуулийн дагуу 2010 оны 2 дугаар сарын 3-ны өдөр тус тус хэрэгсэхгүй болгож шийдвэрлэсэн. Нэг хүн угаартаж нас барсан хэрэгт хууль бус жагсаал, цуглаан, нийтийн эмх замбараагүй байдлыг зохион байгуулж, өдөөн турхирсан зарим нам, хөдөлгөөний тэргүүнүүдэд эрүүгийн хэрэг үүсгэн шалгаад 2009 оны 07 дугаар сарын 09-ний өдөр батлагдсан Монгол Улсын Өршөөл үзүүлэх тухай хуулийн дагуу хэрэгсэхгүй болгож шийдвэрлэсэн.

14. Хувь хүний нууц халдашгүй байх эрх

63. УИХ-аас 1995 онд “Хувь хүний нууцын тухай хууль”-ийг батлан гаргасан бөгөөд “Хувь хүний нууц” гэж Монгол Улсын иргэн, гадаадын хүн, харьяалалгүй хүн Монгол Улсын хууль тогтоомжид нийцүүлэн нууцалсан бөгөөд задруулбал тухайн хүний хууль ёсны ашиг сонирхол, нэр төр, алдар хүндэд илтэд хохирол учруулж болзошгүй мэдээ, баримт бичиг, биет зүйлийг хэлнэ, гэж тодорхойлсноос гадна хувь хүний нууцын төрөл, хамгаалах баталгаа, хувь хүний нууцын талаар шүүхэд гомдол гаргах эрх зэргийг хуульчилсан.

64. Хувь хүний нууцыг хамгаалах зорилгоор шүүх хуралдааныг хаалттай явуулж болох тухай өөрчлөлтийг 2007 онд ЭБШХ-д оруулсан бөгөөд мөн ХЭТТ-д нийцүүлэн иргэний захидал, харилцааны нууцын халдашгүй байдлыг зөрчсөн, энэ хэргийг албан тушаалын байдлаа урвуулж буюу хэтрүүлж, эсхүл тусгай техник хэрэгсэл ашиглаж үйлдсэн хэрэгт ял шийтгэхээр, түүнчлэн хуулиар хамгаалагдсан хувь хүний мэдээллийг задруулсан, олон нийтэд тараасны улмаас бусдад хүнд хор уршиг учирсан бол ял шийтгэхээр тус тус нэмэлт, өөрчлөлтийг Эрүүгийн хуулинд 2008 онд оруулсан.

15. Чөлөөтэй зорчих эрх

65. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 18 дахь хэсэгт: “Улсынхаа нутаг дэвсгэрт чөлөөтэй зорчих, түр буюу байнга оршин суух газраа сонгох, гадаадад явах, оршин суух, эх орондоо буцаж ирэх эрхтэй” гэж заасан. Мөн иргэдийн шилжилт хөдөлгөөнийг Улсын бүртгэлийн тухай хууль, Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль болон Засгийн газрын 2002 оны 214 дүгээр тогтоолоор батлагдсан “Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт иргэн шилжин суурьших хөдөлгөөнийг бүртгэх, мэдээлэх журам”-аар тус тус зохицуулдаг бөгөөд хүн амын аюулгүй байдлыг хангах, нийгмийн хэв журмыг хамгаалахын тулд шилжилт хөдөлгөөнийг зөвхөн хуулиар хязгаарлаж болохоор Үндсэн хуульд заасан нь ХЭТТ-ын үзэл санаатай нийцэж байгаа бөгөөд иргэн хүн чөлөөтэй зорчих эрх чөлөөгөө эдлэх эрх зүйн зохицуулалтын цөм болж байна. Монгол Улсын ХЭҮК-оос жил бүр гаргадаг Хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын тухай илтгэлүүдэд Монгол Улсын иргэн бүр энэхүү эрх, чөлөөгөө бүрэн эдэлж байгааг дурджээ.

66. Монгол Улс Олон улсын шилжилт хөдөлгөөний байгууллагад 2008 онд гишүүнээр элсэн орж, тус байгууллагын үйл ажиллагаанд идэвхтэй оролцож буй бөгөөд улмаар тус байгууллагаас Гадаадын иргэн, харьяатын асуудал эрхлэх албатай хамтран “Монгол Улс дахь шилжилт хөдөлгөөний менежментийн чадавхийг бий болгох” хөтөлбөрийг эхний шатанд 2 жилийн хугацаатай хэрэгжүүлэхээр шийдвэрлэсэн.

16. Хүүхдийн эрх

67. Үндэсний хэмжээнд хүүхдийн эрхийг 1996 онд батлагдсан Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай хуулиар зохицуулдаг. Олон улсын хэмжээнд Монгол Улсын Засгийн газар Хүүхдийн эрхийн тухай Конвенцийн хэрэгжилтийн талаарх илтгэлийг 3 удаа, түүний Нэмэлт Протоколуудын талаарх

илтгэлийг 1 удаа Хүүхдийн эрхийн хороогоор тус тус хэлэлцүүлсэн. Сүүлчийн илтгэлийг 2010 оны 1 дүгээр сард хэлэлцүүлж, Хорооноос өгсөн зөвлөмжийг хэрэгжүүлж эхлээд байна.

68. Хүүхдийн эрхийг хамгаалах механизм, бүтэц тогтолцооны хувьд Монгол Улс Ерөнхий сайдаар ахлуулсан Хүүхдийн төлөө Үндэсний зөвлөлтэй бөгөөд түүний ажлын албаны үүргийг Хүүхдийн төлөө газар хэрэгжүүлдэг. Засгийн газрын 2004 оны 197 дугаар тогтоолоор хүүхдийн төлөө үйл ажиллагааны үндэсний стратегийг батласан бөгөөд уг стратегид тусгагдсанаар хүүхдийн оролцоог хангах бүтэц тогтолцоог баталгаажуулж, үндэсний болон орон нутгийн хүүхдийн төлөө байгууллагын дэргэд “хүүхдийн чуулган”, “хүүхдийн нэгдсэн зөвлөл”, хүүхдийн чуулганаас сонгогдсон хараат бус “хүүхдийн элч” ажиллаж, бүх шатанд төлөвшөөд байна.

69. Монгол Улсын Засгийн газар хүүхдийн эрхийг хэрэгжүүлэхэд “Хүүхдийн хөгжил, хамгааллыг сайжруулах үндэсний хөтөлбөр”-ийг арав арван жилээр төлөвлөн хэрэгжүүлдэг бөгөөд 2008 оны 7 дугаар сарын 9-ний өдрийн 284 дүгээр тогтоолоор уг хөтөлбөрийн зорилтыг хангах гурав дахь шатны үйл ажиллагааны чиглэлийг батлан хэрэгжүүлж, улмаар 2010-2011 онд үр дүнг тооцож дараагийн арван жилийн хөтөлбөрийг гаргахаар төлөвлөж байна. Засгийн газар 2008 оны 6 дугаар сарын 25-ны 261 дүгээр тогтоолоор Хүүхдийн төлөө сангийн дүрмийг шинэчлэн, удирдах зөвлөлийн бүрэлдэхүүнийг баталсан. Үүний үр дүнд Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуульд заасны дагуу хүүхдийн хөгжил, хамгааллын бодлого, чиглэлд нийцсэн төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, хүүхдийн эрх ашиг, сонирхлыг хамгаалах зорилгоор зарим онцгой нөхцөлд тусламж үзүүлэх, хүүхэд, өсвөр үеийнхний гишүүнчлэлтэй ТББ-ын зарим үйл ажиллагааг дэмжих санхүүгийн эх үүсвэрийг шийдвэрлэх боломж нэмэгдэж, сангийн төсвийн зонхилох эх үүсвэрийг төрөөс санхүүжүүлэхээр болсон.

70. Хүүхэд хамгааллын тогтолцооны нэг хэсэг болох хүүхдийн утасны үйлчилгээг төлөвшүүлэх зорилгоор Хүүхдийн төлөө газрын дэргэд “Найз 19-79” утасны сүлжээг бий болгон, тогтмол ажиллуулж байна. Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн яамны харьяа Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний газар асрамж, халамжийн төвүүдэд байгаа хүүхэд, шилжилт хөдөлгөөн бүрийн мэдээллийг сар бүр гарган хяналт тавьдаг бөгөөд түүнчлэн “Хүүхдийн асрамж, халамж, хамгааллын үйлчилгээнд тавигдах нийтлэг шаардлага MNS 5852:2008” Монгол Улсын стандартыг батлан 2009 оноос мөрдүүлж байна.

17. Гадаадын иргэний эрх

71. Монгол Улсын Үндсэн хуульд нутаг дэвсгэртээ байгаа гадаадын иргэн болон харьяалалгүй хүний эрх, үүргийг Монгол Улсын хууль, түүнчлэн гадаадын иргэний хувьд тухайн улстай байгуулсан гэрээгээр тогтоох бөгөөд уг иргэний харьяалсан улстай харилцан адил байх зарчмыг баримтлахаар заасан. Тодруулж хэлбэл гадаадын иргэний эрхийг “Гадаадын иргэний эрх зүйн байдлын тухай хууль”-иар тусгайлан зохицуулж, гадаадын 40 гаруй оронтой иргэд харилцан зорчих тухай гэрээ байгуулаад байна.

72. 2009 оны 12 дугаар сарын байдлаар Монгол Улсад 24654 гадаадын иргэн оршин суугаа бөгөөд энэ тооны ихэнхи хувийг БНХАУ, БНСУ, ОХУ, АНУ, Япон, Украин зэрэг улсын иргэд эзэлж байна. Дээрхи хуулийн дагуу гадаадын иргэдийн тоо Монгол Улсын харьяат хүн амын 1 хувь, үүний дотор

нэг улсын иргэн 0.33 хувь хүртэл байна гэж зохицуулсан. Хэдийгээр Монгол Улсад хууль ёсоор оршин суугчид болон цагаач иргэдийн тоо манай улсын хүн амын дунд эзлэх хувь хэмжээ хуульд заасан хувь хэмжээний дотор, үндэсний аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөхөөргүй байгаа хэдий ч аль ч улсад түгээмэл хандлагатай байдаг хууль бусаар оршин суугч гадаадын иргэд манай улсад сүүлийн жилүүдэд нэлээдгүй хэмжээгээр нэмэгдэх болсон байна. Зохицуулалтын хувьд дээрхи асуудлыг Монгол Улсын Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг болох "Гадаадын иргэн, харъяатын асуудал эрхлэх газар" эрхлэн хариуцаж, ХЗДХЯ-ны харъяанд үйл ажиллагаагаа явуулж байна.

18. Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний эрх

73. Монгол Улсын хэмжээнд нийтдээ 76.369 хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн байгаагийн 46 хувийг эмэгтэйчүүд, 54 хувийг эрэгтэйчүүд эзэлж байна. Тэдний 33 хувь нь төрөлхийн, 67 орчим хувь нь олдмол шалтгааны улмаас хөгжлийн бэрхшээлтэй болсон байна.

74. Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн эрхийг хангах, баталгаажуулах асуудлыг Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний нийгмийн хамгааллын тухай хууль, Нийгмийн даатгалын тухай хууль, Нийгмийн даатгалын сангаас олгох үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний тэтгэвэр, тэтгэмж, төлбөрийн тухай хууль, Иргэний эрүүл мэндийн даатгалын тухай хууль, Эрүүл мэндийн тухай хууль, Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай хууль, түүнчлэн Төрөөс хүн амын хөгжлийн талаар баримтлах бодлого, Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг дэмжих Үндэсний хөтөлбөр зэрэг УИХ, Засгийн газраас гаргасан баримт бичгүүдийн хүрээнд зохицуулж буйгаас гадна УИХ "Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн эрхийн тухай Конвенц, түүний Нэмэлт Протокол"-ыг 2008 оны 12 дугаар сарын 19-ний өдөр тус тус соёрхон баталсан нь хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн эрхийг олон улсын хэмжээнд баталгаажуулахад чухал алхам боллоо.

75. Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх зорилтын хүрээнд албан байгууллагын нийт ажиллагсадын тодорхой хувийг хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд байх зохицуулалтыг хийлээ. Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 111 дүгээр зүйлд 2007 оны 8 дугаар сарын 3-ны өдөр орсон нэмэлт, өөрчлөлтөөр 25, түүнээс дээш ажилтантай аж ахуй нэгж, байгууллага нь ажил, албан тушаалынхаа дөрөв, түүнээс дээш хувийн орон тоонд хөгжлийн бэрхшээлтэй буюу одой хүнийг ажиллуулах асуудлыг тусгав.

76. Засгийн газар хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлт, нийгмийн халамж, хамгааллын асуудалд анхаарахаас гадна тэднийг хөгжүүлэх, эрхийг нь баталгаажуулах талаар тодорхой арга хэмжээ авч ирлээ. Тухайлбал, 2006 оноос "Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг дэмжих Үндэсний хөтөлбөр"-ийг батлан хэрэгжүүлж байна. Үүгээр хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд ээлтэй орчин бүрдүүлэх замаар тэдний нийгмийн амьдралд оролцох оролцоог нь нэмэгдүүлэхэд чиглэгдэж буйгаараа нийгмийн халамж, хамгаалал, аж байдалд нь илүү анхаарсан нь өмнөх бодлого, хөтөлбөрүүдээс ялгаатай юм.

77. "Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн эрхийн тухай Конвенц"-ийг хэрэгжүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газрын 2008-2012 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн ая тухтай амьдрах, хөгжих боломжийг нэмэгдүүлэх, эрхийг нь хүндэтгэсэн нийгмийн орчинг бүрдүүлж, тэднийг нийгмийн амьдралд бусад иргэдийн адил эрх тэгш оролцох нөхцөл,

боломжийг хангасан орчны дэд бүтцийг бүрдүүлэх зорилтуудыг тус тус тусгасан билээ.

78. Түүнчлэн Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн яамнаас хараагүй иргэдэд зориулсан брайль номыг хэвлэх, тараах, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн эрхийг хангах, тэдний нийгэм дэх оролцоог дээшлүүлэх талаар олон нийтэд чиглэсэн ухуулга, мэдээлэл, сурталчилгаа хийх чиглэлээр ТББ-уудтай хамтран ажиллах чиглэл баримталж байна.

19. Эмэгтэйчүүдийн эрх

79. Эмэгтэйчүүдийн тэгш эрхийг хангах тухай төрийн бодлогыг 1924 оны анхдугаар Үндсэн хуулиас эхлэн одоогийн хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй “Үндсэн хууль” болон бусад хуулиудад тусган хэрэгжүүлж байна. 1996 онд УИХ-аас баталсан Монгол Улсын төрөөс баримтлах хүн амын бодлогод эмэгтэйчүүдийн эрх, хамгааллын асуудлыг тусгай бүлэг болгон авч үзсэн. Монгол Улсын Засгийн газраас “Эмэгтэйчүүдийн байдлыг сайжруулах Үндэсний хөтөлбөр” (1996-2002), “Жендерийн тэгш байдлыг хангах Үндэсний хөтөлбөр” (2002-2015)-ийг батлан хэрэгжүүлж буй нь Монгол Улс жендерийн асуудал, ялангуяа эмэгтэйчүүдийн эрхийн асуудалд ихээхэн анхаардагийн илрэл юм.

80. “Жендерийн тэгш байдлыг хангах Үндэсний хөтөлбөр”-т эмэгтэйчүүдийн төлөөллийг улс төрийн удирдах болон шийдвэр гаргах түвшин, түүнчлэн төрийн албаны удирдах албан тушаалд эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь хэмжээг нэмэгдүүлэх чиглэл тусгагдсан боловч өнөөдөр шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүдийн оролцоо бага байна. УИХ-д нэр дэвшсэн эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь 1992 онд 8 хувь байсан бол 2004 оны сонгуулиар 13.7 хувь, 2008 оны сонгуулиар 18.5 хувь болж өссөн нааштай үзүүлэлт гарлаа. 1992 оны сонгуулиар УИХ-д сонгогдсон нийт гишүүдийн дотор эмэгтэйчүүд 3.9 хувийг эзэлж байсан бол 1996 оны сонгуулиар 9.2 хувь, 2000 оны сонгуулиар 11.8 хувийн төлөөлөлтэй болж өсөх хандлагатай байсан ч 2004 оны сонгуулиар 6.6 хувь, 2008 оны сонгуулиар 3.9 хувь болж буурчээ. УИХ-ын 1992-2008 оны сонгуулийн дүнгээс харахад сонгогдсон эмэгтэй гишүүдийн нэр дэвшсэн эмэгтэй гишүүдтэй харьцуулахад эмэгтэй нэр дэвшигчийн эзлэх хувь байнга өссөн үзүүлэлт гарчээ.

81. Монгол Улс “Эмэгтэйчүүдийг алагчлах бүх хэлбэрийг устгах тухай Конвенц”-д 1981 онд нэгдэн орсон ба түүний Нэмэлт Протоколыг 2001 оны 12 дугаар сарын 14-ний өдөр соёрхон баталсан. Ийнхүү соёрхон баталснаар эмэгтэйчүүдийн эрх ашиг, эрэлт хэрэгцээг хангахад баримтлах шинэ үзэл санаа, шинэ хэм хэмжээг үндэсний хууль тогтоомжид тусгахыг эрмэлзэж байна. Тухайлбал, Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хуулийн хэрэгжилтийг боловсронгуй болгох үүднээс “Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх Үндэсний хөтөлбөр”-ийг Засгийн газрын тогтоолоор батлуулсан.

82. Хүүхэд, эмэгтэйчүүд бэлгийн зорилгоор ашиглагдах, хил дамжуулан худалдагдах байдал манай улсад төдийлөн хурцаар тавигдаж байгаагүй ч сүүлийн жилүүдэд монгол охид, хуурамч зарлалд хууртагдан гадаадад очиж, хууль бус орогнол, бичиг баримтын зөрчил, орлогогүй, хэл мэдэхгүйн улмаас тусламж авч чадахгүй байх зэргээс үүдэн бэлгийн хүчирхийлэл, доромжлолд өртөж, эрх нь зөрчигдөх болсон байна. Иймд Монгол Улс “Үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэргийн эсрэг НҮБ-ын Конвенц”-д 2008 онд нэгдэн орсон бөгөөд “Хүн худалдах, ялангуяа хүүхэд, эмэгтэйчүүдийг бэлгийн мөлжлөгийн зорилгоор ашиглахаас хамгаалах Үндэсний хөтөлбөр”-ийг

батлан хэрэгжүүлж байна. Түүнчлэн Эрүүгийн хуулийн 113 дугаар зүйлд 2008 онд УИХ нэмэлт, өөрчлөлт оруулж, ашиг олох буюу мөлжих зорилгоор хүн худалдаалахдаа хүч хэрэглэсэн, хүч хэрэглэхээр заналхийлсэн, хууран мэхэлсэн, эмзэг байдлыг нь далимдуулсан, түүнчлэн бусдыг элсүүлсэн, тээвэрлэсэн, дамжуулсан, орогнуулсан, хүлээн авсан бол эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр болсон.

20. Хүнсний аюулгүй байдал

83. Улс орны үндэсний аюулгүй байдлын нэг бүрэлдэхүүн хэсэг нь хүн амыг чанартай, аюулгүй, хүртээмжтэй хүнсээр хангах бөгөөд төрийн онцгой анхааралд байх асуудал юм. Монгол Улсын Үндсэн хуульд "Монгол Улсын иргэн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрхтэй" гэж заасан. Үндсэн хуульд зохистой, аюулгүй хоол хүнсээр хангагдах эрхийг тусгайлан заагаагүй хэдий ч энэ эрх нь эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, эрүүл мэндээ хамгаалуулах эрхийн бүрэлдэхүүн хэсэг юм. Манай улсад хүнсний хангамж, аюулгүй байдалтай холбоотой харилцааг "Хүнсний тухай", "Газрын тухай", "Усны тухай", "Малын удмын сан, эрүүл мэндийг хамгаалах тухай", "Улсын хилээр амьтан, ургамлын гаралтай бүтээгдэхүүнийг нэвтрүүлэх үеийн хорио цээрийн хяналтын тухай", "Тариалангийн тухай", "Ариун цэврийн тухай" зэрэг хуулиудаар зохицуулж байгаа бөгөөд эдгээр хуулиуд нь бүхэлдээ хүнсний хангамж, аюулгүй байдлыг сайжруулахад чиглэгдэж байгаа юм.

84. Дэлхий дахинд хүнсний хомсдол бий болж, улс орнууд хүнсний баталгаат байдлын бодлого, хөтөлбөртөө өөрчлөлт оруулж байна. Монгол Улсын Засгийн газраас хүн амын хүнсний баталгаат байдлыг хангах чиглэлээр "Хүнсний хангамж аюулгүй байдал, хоол, тэжээл" хөтөлбөрийг 2001 оны 242 дугаар тогтоолоор батлан, хэрэгжүүлж байсан. Энэхүү хөтөлбөрийг Монгол Улсын хүнсний хангамжийн өнөөгийн байдал, хэтийн төлөв, дэлхийн дахинд буй болсон хүнсний хомсдол, үнийн өсөлт болон энэ талаар НҮБ, бусад олон улсын байгууллагаас гаргаж буй шийдвэр, зөвлөмжтэй уялдуулан шинэчлэн боловсруулж, Засгийн газрын 2009 оны 02 дугаар сарын 04-ны өдрийн 32 дугаар тогтоолоор "Хүнсний баталгаат байдал" үндэсний хөтөлбөрийг батлан, хэрэгжүүлж эхлээд байна.

85. 2006 онд хийсэн хоол тэжээлийн эрсдэлт хүчин зүйлийн судалгаагаар насанд хүрэгчдийн 4,9 хувь нь туранхай, 21,8 хувь нь илүүдэл жинтэй, 9,8 хувь нь таргалдалттай байхад нийгмийн эмзэг бүлэг болох асран хамгаалах хүнгүй, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн, өндөр настан, ядуу өрхийн хүн амд хүнсний хомсдол илүү их байгаа дүн гарсан байна. Үүнтэй холбогдуулан Монгол Улсын Засгийн газраас "Нийгмийн эмзэг бүлэгт хоол тэжээлийн дэмжлэг үзүүлэх" дэд хөтөлбөрийг 2008 онд батлан Азийн хөгжлийн банкны санхүүжилтээр 2009 оны эхнээс хэрэгжүүлж байна.

86. Монгол Улсын хүнсний баталгаат байдлыг сайжруулахын тулд хүнсний боловсруулах үйлдвэрийн хүч чадлыг нэмэгдүүлэх, тэдгээрт дотоодын хяналтын GMP, HACCP нэвтрүүлэх, баяжуулсан хүнсний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх, цаашилбал хүн амын орлогын түвшинг нэмэгдүүлж тэдний хоол хүнсний хэрэглээний мэдлэгийг сайжруулах шаардлагатай байна.

IV. НҮБ-ЫН ХҮНИЙ ЭРХИЙН ДЭЭД КОМИССАРЫН ГАЗРЫН ЭРҮҮДЭН ШҮҮХИЙН АСУУДАЛ ХАРИУЦСАН ТУСГАЙ ИЛТГЭГЧЭЭС ӨГСӨН ЗӨВЛӨМЖИЙН ХЭРЭГЖИЛТИЙН БАЙДАЛ

87. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлд “Монгол Улс олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ шударгаар биелүүлнэ. Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон тухай хууль хүчин төгөлдөр болмогц дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчилнэ” хэмээн заасан. Энэхүү зохицуулалтын дагуу 1984 оны 12 дугаар сарын 10-ны өдөр батлагдсан “Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж шийтгэхийн эсрэг Конвенц” Монгол Улсын үндэсний эрх зүйн системд чухал байр суурь эзэлдэг. Конвенцийн хэрэгжилтийн байдалтай танилцахаар НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн тусгай илтгэгч Манфред Новак 2005 онд Монгол Улсад айлчилсан бөгөөд түүний айлчлалынхаа төгсгөлд гаргасан зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх талаар Монгол Улсын Их Хурал, Засгийн газар болон холбогдох төрийн байгууллагууд тодорхой үр дүнд хүрч байна.

88. 2007 онд ЭБШХ, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд эрүүдэн шүүх аливаа үйлдлээс урьдчилан сэргийлэх, тийм нөхцөл байдалд хүргэхгүй байх үүднээс нэмэлт, өөрчлөлтүүдийг оруулсан. Мөн УИХ-аас баталсан Эрүүгийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай 2008 оны 2 дугаар сарын 1-ний өдрийн хуулиар эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 251.1-д эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг тусгаж өгсөн. Түүнчлэн хуулийн 251.2 болон 251.3-д энэ хэргийн улмаас хүний бие махбодид хүндэвтэр, хүнд гэмтэл, их хэмжээний хохирол учирсан, хохирогч нас барсан бол хүнд, онц хүнд гэмт хэрэгт тооцож ял оногдуулахаар заасан.

89. (Зөвлөмжийн С хэсгийн хүрээнд) ЭБШХ-ийн 59.5-д зааснаар хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч гагцхүү хойшлуулагшгүй тохиолдолд сэжиглэгдсэн этгээдийг шууд баривчлах бөгөөд 24 цагийн дотор тогтоолыг прокурорт болон шүүхэд хүргүүлэхээр зохицуулсан бөгөөд ийнхүү хүргүүлснээс хойш 48 цагийн дотор баривчлах эсэхийг шийдвэрлэж, шүүгч нэн даруй захирамж гаргаж байхаар хуульчилсан. Баривчлах болон цагдан хорих эцсийн шийдвэрийг шүүгч гаргах болсонтой холбогдуулан шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хяналтад буюу түүний харъяа баривчлах, цагдан хорих төвд шилжүүлэхээр болсон. Хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагчид ЭБШХ-иар сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих эрх олгоогүй нь нэлээд ололттой зохицуулалт болж чадсан.

90. Цагдан хорих төвийг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын харъяанд шилжүүлсэнтэй холбогдуулан шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас уулзалт, байцаалтын байрыг барьж ашиглалтад оруулан цагдан хоригдож буй иргэдийг өмгөөлөгч, хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүгчтэй уулзуулах нөхцөл боломжоор хангаж, аюулгүй байдал, хамгаалалтыг хариуцан, цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авагдсан сэжигтэн, яллагдагчийн санал хүсэлтийг хүлээн авч холбогдох нэгжийн дарга нарт танилцуулан шийдвэрлүүлж, хариуг өгч байна.

91. (Зөвлөмжийн G хэсгийн хүрээнд) 2009 оны эхний 11 сарын байдлаар 7 албан хаагч үүргээ гүйцэтгэж байхдаа эрүүгийн хуулийн 99, 251 дүгээр зүйлд заасан гэмт хэргүүдэд шалгагдаж, эдгээр албан хаагчдад сахилгын арга хэмжээ авах, ажлаас халах, хугацааны цолыг хойшлуулах арга хэмжээнүүдийг авсан. Цагдаагийн байгууллага, албан хаагч эрүүдэн шүүсэн талаар хэн

нэгнээс авсан мэдээллийн дагуу тодорхой арга хэмжээ явуулж, хяналт шалгалт хийн, эрх бүхий байгууллагад шилжүүлдэг бөгөөд энэ хооронд хохирогчийн өгсөн мэдээллийг нууцалдаг.

92. Эрүүдэн шүүхийн эсрэг Конвенцийг хэрэгжүүлэх зорилгоор зөвхөн сэжигтэн, яллагдагчийг зодох, доромжлох, дарамтлах хүрээнд биш баривчилсан шалтгаан болон эрхийг нь мэдэгдэх, өмгөөлөгч авах эрхээр нь хангах, эмнэлгийн үзлэг ба тусламж үзүүлэх, хүүхэд, эмэгтэйчүүдэд байцаан шийтгэх ажиллагаа явуулах үед баримтлах журам зөрчих зэрэг өргөн хүрээнд эрүүдэн шүүх ажиллагааг ойлгож, цагдаагийн байгууллагын албан хаагчдаас ийм зөрчил гаргуулахгүй байх, эрүүдэн шүүсэн үйлдлийг дотоодын хяналт шалгалт, иргэд, байгууллагын мэдээллийн дагуу шалгаж, хариуцлага хүлээлгэх, цаашид шийдвэрлэх эрх бүхий байгууллагад шилжүүлэх арга хэмжээнүүдийг авч ажиллаж байна. Хууль хяналтын байгууллагын албан хаагч нараас үйлдсэн гэмт хэргийг УЕП-ын дэргэдэх Мөрдөн байцаах алба шалгадаг журамтай.

93. (Зөвлөмжийн О хэсгийн хүрээнд) Цагдаагийн байгууллагын харъяа албадуудын 2009-2010 оны хичээлийн жилийн сургалтын төлөвлөгөөнд цагдаагийн албанд орж ажиллахаар сурч байгаа сонсогчдод “Хүний эрх ба эрүү шүүлт” сэдэвт хичээлийг оруулахаар тусгаж, заагдсан хичээлүүдээр шалгалт авах, ном, сурах бичиг, сурталчилгааны материалаар хангах арга хэмжээг хэрэгжүүлж байна. Мөн Нийслэлийн Цагдаагийн газар (цаашид “НЦГ” гэх)-ын албан хаагчдын дунд Хүний эрхийн конвенциуд, Эрүүдэн шүүхийн эсрэг Конвенц, Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах Үндэсний хөтөлбөрийг сурталчлах, хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулж, албаны сургалтынхаа хөтөлбөр, төлөвлөгөөнд тусгасны дагуу төрийн болон ТББ-уудтай хамтарсан сургалтыг явуулж, 11 төрлийн 150 ширхэг номыг НЦГ-ын номын фондод оруулсан нь цагдаагийн байгууллагад шинээр ажилд орж буй хүмүүс хүний эрхийн боловсролоо дээшлүүлэхэд ахиц болж байна.

94. (Зөвлөмжийн Р хэсгийн хүрээнд) Хүний эрхийн асуудлаарх сэдвийг Цагдаагийн академийн сургалтын төлөвлөгөөнд тусгаж өгсөн. Монгол Улс НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг Конвенцид нэгдэн орсноос хойш цагдаагийн байгууллага түүний үзэл санааг өөрийн үйл ажиллагаандаа тусган хэрэгжүүлж байна. Хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах албаны удирдлагуудаас эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны үед эрүүдэн шүүсэн талаархи гомдол, мэдээллийг хүлээн авдаг, мөн прокурор хуулиар хяналт тавьдаг, ТББ хамтран ажилладаг тогтолцоо төлөвшиж байна. Нөгөөтэйгүүр, эрүүдэн шүүхийн эсрэг сургалтуудад цагдаа, прокурор, шүүгч, хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч нарыг өргөн хамруулж байна.

V. ХҮНИЙ ЭРХ – ТЭРГҮҮН АЧ ХОЛБОГДОЛ ӨГЧ БҮЙ АСУУДАЛ

95. УИХ-аас 2003 онд баталсан “Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах Үндэсний хөтөлбөр” нь Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалын дагуу боловсруулагдсан, хүний суурь эрхийг хангах, хамгаалах, үндэсний чадавхийг дээшлүүлэхэд чиглэсэн 4 бүлэг 240 зүйл бүхий эрх зүйн тулгуур баримт бичиг юм. Уг хөтөлбөрийг улсын хэмжээнд хэрэгжүүлэх, биелэлтэд нь хяналт тавих эрх бүхий Хороо нь төрийн болон ТББ, нутгийн захиргааны байгууллагын төлөөлөл оролцсон орон тооны бус 30 гишүүнтэй. “Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах Үндэсний хөтөлбөр”-ийг хэрэгжүүлэх 2009-2010 оны төлөвлөгөөнд нийт 49 зорилтын хүрээнд 100 арга хэмжээ хэрэгжүүлэхээр тусгагдсан бөгөөд заалт тус бүрийг чанд хэрэгжүүлэхэд төр, засгийн болон орон нутгийн байгууллагаас гадна ТББ, хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж, иргэдийн оролцоог эрс сайжруулах шаардлагатай гэж үздэг. Энэ

зорилгоор 2009 онд “Хүний эрхийг хангах Үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд ТББ-ын оролцоо” сэдэвт чуулга, уулзалтыг зохион байгуулсан.

96. Монгол Улсад цаазаар авах ялыг бүрмөсөн халах эсэх асуудлын хувьд улс төрийн хүрээнд ч, олон нийтийн дунд ч өөр өөр үзэл хандлага байна. Хэдийгээр Монгол Улсын Ерөнхийлөгч бүрэн эрхийнхээ хүрээнд цаазаар авах ялыг түдгэлзүүлэх санал дэвшүүлсэн хэдий ч ажил хэрэг болгохын тулд үндэсний хууль тогтоомжийн хүрээнд Эрүүгийн хууль зэрэг гол гол хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, олон улсын хэмжээнд гэвэл Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай Пактын Нэмэлт II Протоколд нэгдэн орох зэрэг асуудал гарах болно.

97. Хүний эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг хэрэгжүүлэхэд уур амьсгалын өөрчлөлт, цөлжилт, усны нөөцийн хомсдол, химийн бодисын зохисгүй хэрэглээ, аюултай хог хаягдал, агаар, хөрс болон усны бохирдол зэргээс үүдэлтэй байгалийн тэнцвэрт байдалд сөргөөр нөлөөлж буй нь тулгамдсан асуудал болж байна. Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газрын судалгаанаас үзэхэд Улаанбаатар хот хамгийн их бохирдолтой байгаа бөгөөд үүний дийлэнхи хэсгийг байнгын ажиллагаатай гурван цахилгаан станц, гэр хороололд хэрэглэгдэж буй 160000 орчим ердийн галлагаатай зуух, 120000 орчим тээврийн хэрэгсэл, 1500 орчим дунд болон бага оврийн нам даралтын халаалтын зуух, нарийн шороо, ил хог хаягдлаас үүссэн их хэмжээний тоосонцор зэргээс агаарт 260000 гаруй тонн хорт бодис цацагдаж иргэдийг хордуулж байна. Агаарын бохирдлыг багасгах зорилгоор 2006 оноос жилд улсын болон орон нутгийн төсвөөс 2-3 тэрбум төгрөг зарцуулж утаагүй зуух, шахмал түлшний үйлдвэрийг дэмжих, орон сууцны барилгын асуудлыг нэмэгдүүлэх, “Ногоон хэрэм” хөтөлбөр хэрэгжүүлэх гэх мэт олон арга хэмжээ авсан ч үр дүн нь хангалтгүй байна.

98. 2007 оны сүүлчээр мэргэжлийн байгууллагаас хийсэн шинжилгээгээр Туул голын ус их хэмжээний бохирдолтой нь тогтоогджээ. Тухайлбал, зарим үйлдвэрийн газрууд бохир усаа Туул гол руу асгадгаас болж 40 гаруй километр газарт 2-3 тонн загас үхсэн тохиолдол гарсан байна. 2000 оны байдлаар хүний зохисгүй үйл ажиллагааны улмаас Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн 33.8 хувийг эзлэх хээрийн бүсийн экосистемийн 11.6 хувь нь их, 2 хувь нь маш их доройтолд орсон байна. Энэ нь нэг талаас иргэдийн ухамсартай холбоотой боловч нөгөө талаас хууль тогтоомж, бодлого, хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилт хангалтгүй, хөрөнгө зардал хүрэлцээгүй байгаатай холбоотой юм. Мөн гар аргаар алт олборлогчид алтны үндсэн ордыг зохих зөвшөөрөлгүй, аюултай химийн бодисын ашиглалтын горимыг мэдэхгүйгээр хэрэглэж өөрийгөө болон орчны хүмүүсийг хордуулж байна. Үүнээс болж гар аргаар алт олборлогчдын гэр бүлд тархины саажилттай, хэл яриа, сэтгэцийн эмгэгтэй, төрөлхийн суугаа, эрхтэн дутуу хүүхэд төрж байгаа нь химийн хорт бодис монгол хүний удмын санд аюултайгаар нөлөөлж буйг харуулж байна. Эдгээр бэрхшээлийг арилгах зөв бодлогыг тодорхойлж, хөрөнгө хүчийг төвлөрүүлэн ажиллах дэс дараатай арга хэмжээг хэрэгжүүлж эхлээд байна. Экологийн доройтлоос улбаатай хүний эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг хангахтай холбоотой санхүүжилтийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

99. Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хөгжил, хамгааллыг сайжруулах үйл ажиллагаанд энэ талаар үйл ажиллагаа явуулдаг болон тэдний оролцооны байгууллагуудын хүчин чармайлт ихээхэн чухал байгаа бөгөөд цаашид хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрх, эрх чөлөөгөө эдлэх тэгш боломжийг бий болгохын тулд тэдний тусгай хэрэгцээнд нийцсэн хууль, эрх зүй, нийгэм, улс төр, эдийн засгийн

болон дэд бүтэц, сэтгэл зүйн орчинг сайжруулах, шинэ түвшинд гаргах зайлшгүй шаардлага, хэрэгцээ байсаар байна.

100. Манай улсад гэрийн ажил, үр хүүхдээ асрах, хүмүүжүүлэх нь зөвхөн гэр бүлийн эмэгтэй гишүүний үүрэг гэсэн хэвшмэл ойлголт давамгайлсан хэвээр байгаагийн зэрэгцээ ажлын байр дахь бэлгийн дарамт далд хэлбэрээр байсаар байна. Түүнчлэн хүйсээр ангилсан тоо мэдээлэл хэт ерөнхий, бодит мэдээлэл хангалтгүй байгаагаас жендерийн тэгш байдлыг хангах эцсийн үр дүнг бодитой тооцоход хүндрэлтэй байна. Ядуурал, ажилгүйдэл зэрэг нийгмийн сөрөг үзэгдлийн улмаас эмэгтэйчүүд гэр бүлийн хүчирхийлэл, хил дамнасан хүний наймаанд өртөх, гэр бүл салах явдал түгээмэл болж байна. Мөн хуулийн хэрэгжилт болон хүмүүсийн эрхээ хамгаалах чадвар сул байгаагаас эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөрлөх, эрүүл мэндээ хамгаалуулах, аюулгүй орчинд тайван амьдрах эрх зөрчигдөх явдал амьдрал дээр олонтаа тохиолдож байна. Цаашид эрүүл мэнд, боловсрол зэрэг эмэгтэйчүүд давамгайлсан салбаруудад жендерийн зохистой харьцааг бий болгох шаардлагатай байна.

101. Америкийн Нэгдсэн Улсын Азийн сангийн захиалгаар Максима судалгааны төвийн явуулсан судалгаагаар цагдаагийн байгууллагад эрс шинэчлэл хийхийг олон нийт, цагдаагийн нийт бие бүрэлдэхүүн дээд, дунд, доод бүх шатанд хүссэн байна. Иймд цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааг сайжруулж, бүтэц зохион байгуулалтыг бэхжүүлэх талаар судалгаанд оролцогчид 20 гаруй санал дэвшүүлснийг анхаарч үзэх шаардлагатай. Судалгаанд хамрагдсан иргэд цагдаа дахь сөрөг үзэгдэл нь “алаг үзэх” явдал болсон гэж үзсэн байна. Мөн цагдаагийн удирдах ажилтнуудын албан хаагчдынхаа ажил үүргээ явуулахтай холбоотой хараат бус байдалд нөлөөлдөг, танил тал, мөнгөтэй хүнд үйлчилдэг гэж дүгнэсэнд Засгийн газар онцгой анхаарал хандуулж, тодорхой арга хэмжээ авах болно.

VI. ЗӨВЛӨМЖИЙГ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ЗОРИЛТ

102. Монгол Улс Ээлжит нэгдсэн хэлэлцүүлгийн ажиллагаанд идэвхитэй оролцох бөгөөд Хүний эрхийн Зөвлөлөөс гаргах санал, зөвлөмжийг хэрэгжүүлэхэд онцлон анхаарна. Мөн хүний эрхийг хамгаалах, дэмжих чиглэлээр дэлхийн бусад улс орон, НҮБ болон түүний системийн холбогдох байгууллагууд, иргэний нийгмийн байгууллагуудтай хамтын ажиллагааг хөгжүүлэхэд хүчин чармайлт гарган ажиллах болно.